

Г.І. ЩЕРБА (канд. філос. наук, доц.)
Львівський національний університет ім. І. Франка

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ ТРУДОВОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджуються основні мотиви міграції трудового населення України (на прикладі м. Львова і Львівської області). Розглянуто сучасні тенденції і наслідки трудової міграції. На основі аналізу результатів соціологічних досліджень накреслено напрямки вдосконалення системи управління міграційними процесами в Україні.

Ключові слова: міграція, трудове населення, міграційні процеси, соціологічні дослідження.

Постановка проблеми. Трудова зовнішня міграція стала важливим чинником формування національного ринку праці. Одночасно прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу (ЄС) та інших міжнародних організацій зумовлює необхідність вдосконалення нормативно-правової бази у сфері міграції робочої сили, створення економічних і соціальних засад для регулювання й управління міграційними процесами і приведення чинного законодавства до вимог ЄС і Міжнародної організації праці, що відповідатиме інтересам мігрантів та держави в цілому.

Важливість наукового аналізу державного регулювання трудовими міграціями пов'язана ще й з тим, що їх оптимізація є суттєвим резервом економічного й соціального розвитку країни, особливо з огляду на ускладнення проблем відтворення населення та демографічну кризу.

Найбільший внесок у розвиток наукових досліджень міграційних процесів у наш час внесли такі вітчизняні вчені: С. Злупко, В. Євтух, Е. Лібанова, О. Малиновецька, О. Овчиннікова, І. Прибиткова, С. Пирожков, О. Позняк, М. Романюк, У. Садова, С. Чехович, М. Шульга, О. Хомра та ін. В їхніх роботах знайшли відображення методологічні й методичні аспекти вивчення міграцій, дослідження їх сутності, функцій і чинників; визначені наслідки міграційних переміщень, проведено кількісний аналіз сучасних міграційних процесів.

Проблеми світових міграцій робочої сили аналізують і зарубіжні дослідники – Маноло І. Абела, М. Денисенко, Ж. Зайончковська, Т. Заславська, В. Іонцев, Д. Масей, І. Молодікова, В. Мошняга, В. Переведенцев, А. Портес, Л. Рибаківський, Д. Салт, С. Сасен, Т. Хамар, Б. Хорев та ін.

Вивчення трудової міграції, зокрема зовнішньої, є складним різноплановим завданням, оскільки важко визначити всі позитивні й негативні наслідки цього процесу. Міграція трудових ресурсів може виявитися необхідною для політичного та економічного розвитку країни, що обумовлює необхідність системного аналізу державного регулювання саме зовнішньою трудовою міграцією з урахуванням особливостей міграції на регіональному рівні. Вдосконалення регулювання трудовими міграціями вимагає детальної наукової розробки теоретико-методологічних та практичних аспектів цієї проблеми, вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування міграційної політики, механізмів її реалізації.

З плином часу трудова міграція перестала бути характерною рисою виключно певних областей України – у цей процес все більше втягуються всі регіони країни.

Територіальні переміщення населення здійснюються в певному соціально-просторовому континуумі, кожна точка якого характеризується певним набором життєвих благ: можливостей працевлаштування, набуття житла, здобуття освіти, змістовного дозвілля, спілкування, відпочинку; різними екологічними характеристиками, рівнем

політичної стабільності та особистої безпеки, гарантіями здійснення прав людини. Сукупність усіх цих точок (регіонів) й створює *простір можливостей*, або *простір стимулів*, у межах якого принцип «людина шукає де краще» спрацьовує з невмолимістю закону [1, с. 298].

Феномен просторової самоорганізації населення відбивається в запропонованій С.А. Стоуффером *моделі зіткнення можливостей*. Ця модель спирається на логіку людини, яка прагне збільшити свій трудовий дохід, поліпшити умови праці, побуту та відпочинку, забезпечити особисту безпеку та майбутнє своїх дітей [1, 299].

Постановка проблеми дослідження. Найпотужніші хвилі еміграції з України у ХХ столітті, як у східному, так і в західному напрямку були обумовлені соціально-економічними причинами. Не став винятком і хронологічно останній міграційний рух, який стартував на початку 1990-х років і триває до тепер. Він, переважно, також набув форм трудової («заробітчанської») міграції.

Феномен «української трудової міграції» потрапив у фокус уваги соціологів ще на початку 1990-х років, втім, більшість публікацій на цю тему з'явилися на межі тисячоліть. Багато в чому це обумовлювалося браком емпіричних даних: тривалий час спеціальних досліджень проводилося вкрай мало, а опиратися на дані державної статистики було неможливо з причини їхньої явної невідповідності реаліям.

Починаючи з 2002 року питання, пов'язані з трудовою міграцією, ставилися також під час проведення загальнонаціональних соціологічних опитувань. Наприклад, до щорічного моніторингу стану українського суспільства (моніторинг проводиться Інститутом соціології НАН України за участі Фонду «Демократичні ініціативи» та фірми «Соціс») [3, 57] були внесені питання «Чи маєте Ви, або хтось з членів Вашої сім'ї, досвід тимчасової роботи за кордоном» та «Чи збираєтесь Ви найближчим роком поїхати за кордон на тимчасові заробітки?»

З'ясування соціально-демографічних характеристик трудових мігрантів є важливим для аналізу особливостей новітньої трудової міграції. Наприклад, наскільки відчутним в ній є елемент «відтоку мозків», які вікові групи серед населення у працездатному віці беруть найбільшу участь в трудових міграціях, в яких пропорціях знаходиться «чоловіча» та «жіноча» міграція тощо.

Особливою проблемою є специфіка «жіночої» трудової міграції до окремих країн (Греція, Туреччина, країни Близького Сходу та Перської затоки): як правило, українські жінки там задіяні у секс-індустрії. Наприклад, тільки зі Стамбула в 1998 року було депортовано 616 українських повій, не менше 3 тисяч їх працює в Греції [3, 56].

В житті сучасного суспільства міграція є невід'ємною, постійною і дуже важливою частиною людського буття. Міграційні процеси завжди впливали як на стабільність суспільства, так і на його розлад, були суттєвим фактором у житті держав, націй і окремих людей. Тенденції розвитку міграційних процесів у свою чергу є взаємозалежними з політичними, економічними, соціальними, географічними, природними та іншими чинниками розвитку людського суспільства. Десятки мільйонів осіб проживає поза межами країн свого громадянства. На планеті нараховується близько мільярда внутрішніх мігрантів, що свідчить про постійність переміщень однієї шостої населення землі. Аналіз і врахування загальноосвітніх міграційних тенденцій, їх наслідків є одним із важливих чинників формування міжнародної та внутрішньої політики української держави.

Отже, поставлена проблема є актуальною сьогодні, як ніколи раніше. В цьому контексті *метою статті* є виявити соціально-демографічні характеристики трудових мігрантів, дослідити причини зовнішньої (міждержавної) міграції, а також з'ясувати вплив економічного чинника на переїзд у пошуках «кращого життя».

Автор намагався розглянути причини, чому людям доводиться змінювати місце проживання на короткий чи довший проміжок часу; з'ясувати, яка вікова категорія людей

найбільш схильна до виїзду за кордон; дослідити які мотиви є рушійною силою міграційних переміщень; з якими труднощами стикаються емігранти за кордоном; готовність працювати і жити в Україні.

Предметом дослідження є особливості трудової міграції в умовах регіонального ринку праці, виявлення сучасних типів міграційної поведінки, співвідношення реальної та потенційної трудової міграції. Об'єктом дослідження виступають особи працездатного віку (від 15 до 60 років), які проживають у м. Львові та Львівській області.

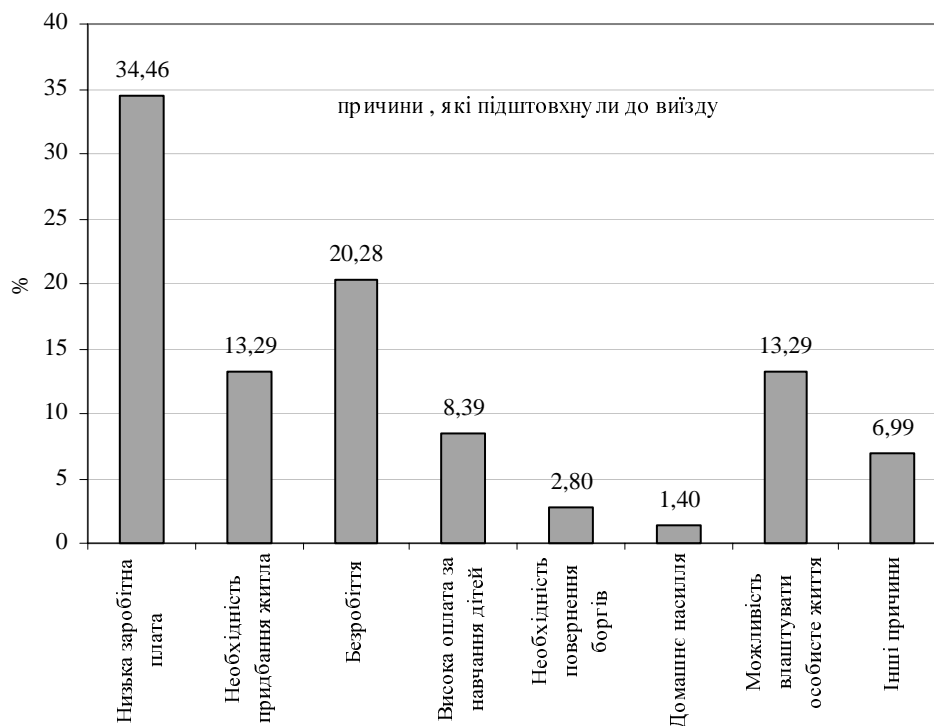
Інформаційним підґрунтям для аналізу виступає база даних проведених автором моніторингових соціологічних досліджень, результати яких опубліковані в пресі та науковій літературі [4, 232; 5, 18; 6, 630; 7, 244]

Розглянемо результати соціологічного опитування експертів, які перебували за кордоном на протязі останніх п'яти років, що проводилось автором з 5–20 травня 2007 року. Загалом було опитано 143 респонденти: чоловіків 63 (44,06% від усіх опитаних) та жінок 80 (55,94%). Опитування проводилося у місті Львові та Львівській області. Вік 36,36% опитаних потрапляв до категорії «26-40 років» – найбільш економічно активної групи населення, 32,38% респондентів мали від 41–50 років, 22,38% опитаних були в категорії «18-25 років» та 51- 60 (8,39%) років.

За рівнем освіти опитані розподілились наступним чином: кожний третій мав вищу освіту (32,87%), 9,79 відсотків закінчили принаймні 4 курси ВНЗ (незакінчена вища освіта), 44,06% отримали середню спеціальну освіту, приблизно кожен десятий (11,19 %) – середню, а освіта 2,1% опитаних обмежилася 8 чи 9 класами загальноосвітньої школи.

Було взято до уваги і національний склад населення опитаних, де 90,91% були українці, 4,2 – росіяни, 3,5 – поляки і 1,4% респондентів молдавської національності.

Причини виїзду за кордон на роботу. Відповідаючи на запитання «Коли Ви планували поїхати за кордон на роботу, то які причини особистого характеру відіграли в цьому основну роль?» респонденти могли обрати до трьох із запропонованих варіантів або запропонувати свій. Відповіді розподілилися наступним чином (рис. 1).

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання: «Коли Ви планували поїхати за кордон на роботу, то які причини особистого характеру відіграли в цьому основну роль?»

Таким чином, домінуючим чинником трудової міграції є низька заробітна плата і відповідно є нормальним бажанням заробити гроші на прожиття собі та своїй сім'ї, оскільки рівень заробітної плати в Україні не дозволяє не лише розраховувати на придбання житла чи автомобіля, але й просто не дає можливості купувати пристойний одяг та елементарну побутову техніку. Більш того, поїздка кожного п'ятого респондента була зумовлена безробіттям. Втім, кожен восьмий респондент зазначив, що основним мотивом до міграції є саме купівля житла, підтверджуючи тезу про те, що чи не найбільша частка зароблених мігрантами коштів вкладається в нерухомість, провокуючи ріст цін на неї не лише у великих містах, але й у депресивних містечках Західної України.

Підготовка до виїзду за кордон: отримання візи. Майже половина опитаних (47,55%) маючи намір виїхати за кордон самостійно займались оформленням документів та відкриттям візи, з них 48,25% відкривали туристичну візу; 25,87% – приватну; 16,08% – робочу і 1,40% – бізнес візу. Бажаючи уникнути проблем в консульствах, 38,46 відсотків респондентів звернулися до послуг туристичних фірм, однак, зрозуміло, уникнення ускладнень не означало економію в грошах.

Це дає підставу припустити, що у сусідні країни, такі як Польща, Російська Федерація, Чехія – люди хоча і їдуть на роботу, однак мають законне право на перебування у країні призначення. Також мігранти, які перебували у США, Великобританії та Греції відкривали студентські візи, робочі чи бізнес – візи. Що ж говорити про країни, які є членами Євросоюзу, то більшість респондентів перебували там нелегально (тобто після закінчення терміну візи)

Країни, найбільш привабливі для українських трудових мігрантів. Нижченаведений рейтинг підтверджує доволі значні зміни, які відбулися в географії українських трудових міграцій. Опитування, які проводилися наприкінці 1990-х, серед країн, до яких прагнули потрапити українські трудові мігранти, називали, насамперед, Чехію, Російську Федерацію та Польщу. Особливо різко зросла привабливість в очах трудових мігрантів такої країни, як Португалія та Італія: протягом останніх п'яти-шести років кількість українських заробітчан у цій країні зросла з кількох сотень до десятків тисяч.

В сусідній Польщі наші співвітчизники перебувають найбільше до трьох місяців (23,78%) і лише 4,2% до півроку (рис. 2). Як правило ці особи їдуть на «закупи», до родичів чи на сезонні роботи, бо лише 10,45% респондентів працювали постійно і 21,88% час від часу (до трьох місяців перебування). А особи, які були більше ніж 3 роки – 2,1%, а 6,25% з них працювали час від часу.

Подібну ситуацію перебування наших співвітчизників можна побачити у Російській Федерації і Чехії. Респонденти, які перебували не більше трьох місяців у цих країнах становить 13,29% і 7,69 відповідно, а також особи, які залишились проживати в цих країнах до року часу становить 3,5% та 4,9% відповідно. 66, 67% мігрантів працювали постійно чи час від часу на протязі року, коли перебували в Російській Федерації і Чехії. Отже, основною метою перебування у цих країнах – це можливість «трохи підзаробити».

Оформлення на роботу. Інший стан можна проаналізувати на прикладі таких країн, як Великобританія, США та Німеччина. Респонденти, які перебували у цих країнах від 7 до 90 днів, як правил, здійснювали таку поїздку з метою відвідати родичів чи студентський обмін (2,1%, 3,5% і 3,5% відповідно). Лише 6,25% респондентів працювали час від часу перебуваючи у США та Німеччині, а 3,13% осіб, які виїжджали у Великобританію до року часу – працювали там (рис. 2).

Якщо ж говорити про групу таких країн, як Італія, Португалія та Іспанія, то респонденти, як правило перебували там не менше одного року. В Італії 4,9% респондентів проживала від 1 до 3 років, а більше 3 років – 7, 69%; в Португалії від 1 до 3 років – 2,1%, більше 3 років – 2,8%; в Іспанії від 1 до 3 років – 2,1%; більше 3 років – 0,7% (рис. 3). Причому, 90,91% опитаних відповіли, що їм доводилось працювати постійно перебуваючи в Італії(більше 3 років, 85, 71% – від 1 до 3 років); 66,67 % (від 1 до 3 років), 100% (більше 3 років) стикнулися з подібною ситуацією перебуваючи в Португалії і 100% – в Іспанії. Отже, можна зробити висновок, що наші співвітчизники швидше погодяться поїхати на короточасні заробітки у недалекі країни зарубіжжя. Що ж до осіб, які зважуються мігрувати у такі країни, як США, Італія, Португалія та Іспанія, то часто змушені залишатися там на довгі роки, а то й взагалі назавжди. Тільки 23,0% респондентів ствердно відповіли на питання «Чи мали Ви дозвіл на працю в країні, до якої мігрували?», 76,0% працювали за кордоном без офіційного дозволу. Тобто переважна більшість опитаних працювали нелегально.

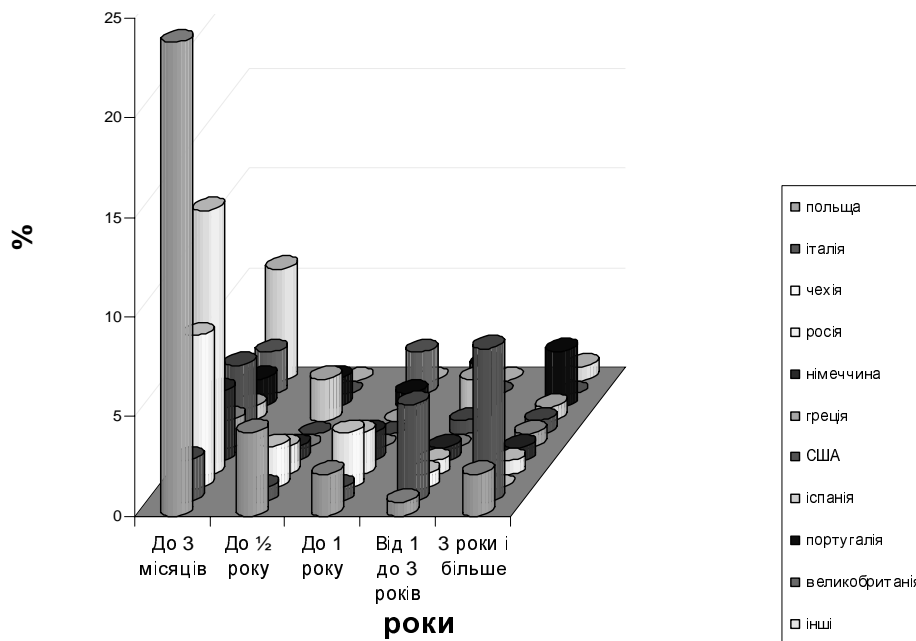

Рис. 2. Відповіді респондентів на питання: «В якій із країн Ви проживали чи працювали (на протязі останніх 5-ти років)?»

На запитання «Які труднощі виникали у вас при пошуках роботи за кордоном?» відповіли лише 71,33% респондентів. Більшість відповіли, що це було: незнання мови(52,94%) та відсутність офіційного дозволу (39,22%). Варто зауважити, що 21,57% опитаних з твердістю відповіли, що у них не було жодних труднощів при пошуках роботи за кордоном, тому можна припустити, що такі особи вже не вперше їхали за кордон на роботу, а бо ж їхні кваліфікаційні здібності є високими (рис. 3).

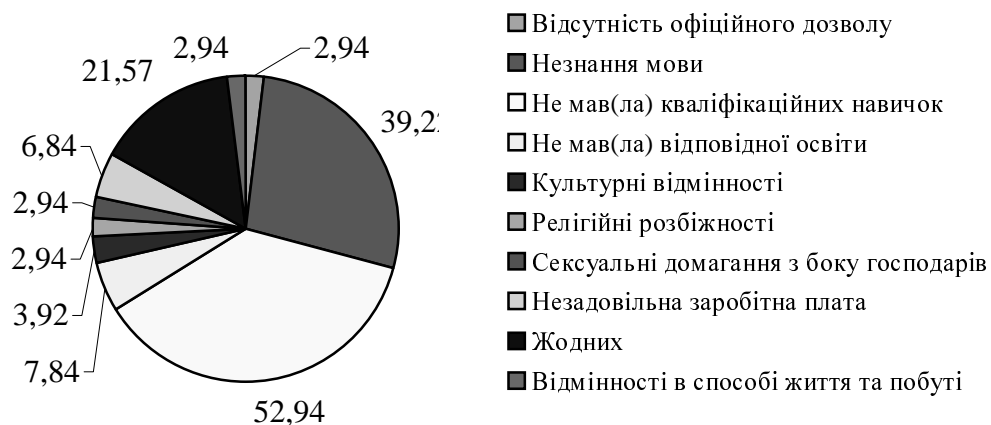

Рис. 3 Відповіді респондентів на питання: «Які труднощі виникали у вас при пошуках роботи за кордоном?»

Очевидно гірким досвідом виявилось «довге» перебування на чужині, адже лише 4,93% респондентів виявили бажання повернутися назад. Однак майже половина опитаних були цілком задоволені поїздкою і лише 4,93% – ні (рис. 4).

За результатами дослідження «Регулювання трудової міграції – виклики для України», яке проводилось з ініціативи «Польсько-Американсько-Української Ініціативи про співпрацю» та Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України (2005), не вдалося встановити, скільки ж в середньому заробляють українські трудові мігранти. Однак отримані дані коливаються від 200 доларів на місяць на сільськогосподарських роботах в Польщі до 1000 євро на місяць на будівництві у Португалії. Заробітна плата середньостатистичного мігранта, таким чином, може бути дуже різною і залежить від країни перебування та сфери зайнятості мігранта. З певною долею умовності її можна визначити у межах 500-700 доларів / євро щомісяця.

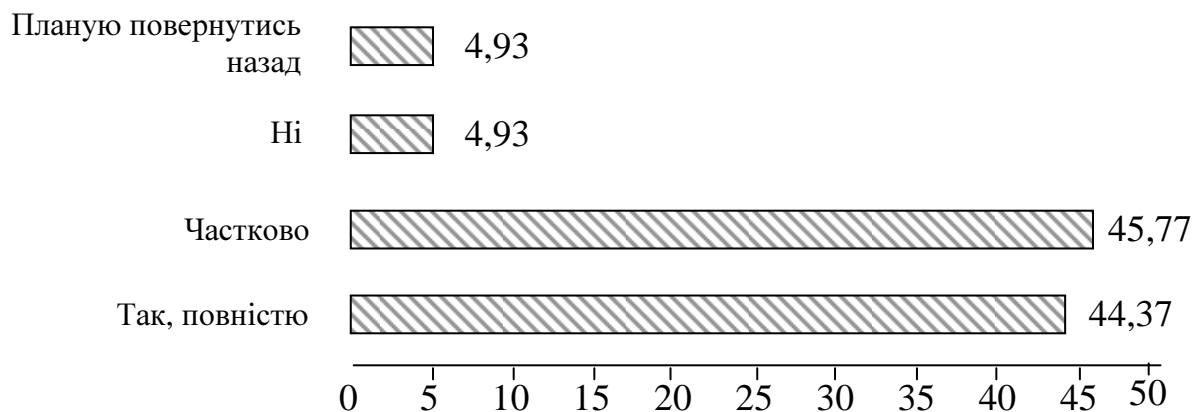

Рис. 4. Відповіді респондентів на питання «Чи переїзд виправдав Ваші сподівання?»

Це приводить до висновку, що українські заробітчани хочуть і можуть працювати у своїй країні, якщо вони зможуть належним чином утримувати як себе, так і свою сім'ю.

Взявши до уваги умовну «середню» заробітну плати мігранта можна припустити, що кожен з них щомісяця може відкладати чи передавати додому приблизно 350 американських доларів. Зароблене переважно привозять особисто або передають через знайомих.

Таким чином, цілком вірогідно, що через банківські канали до України потрапляє менше половини зароблених грошей, і внесок заробітчани в економіку окремих областей є дуже відчутним. Найбільш детально ситуація у цій сфері досліджена стосовно Тернопільської області: заробітчани ввозять щорічно приблизно 100 мільйонів доларів, що в багато разів перевищує рівень іноземних інвестицій в підприємства цього регіону.

Висновки: аналіз результатів соціологічних досліджень українських трудових мігрантів дозволив зробити наступні висновки:

1. Зважаючи на те, що кінцевим пунктом міграції є країни з різною специфікою ринку праці, в трудовій міграції беруть участь українці різних вікових категорій. Це стосується, як жінок так і чоловіків частка яких в загальній кількості мігрантів по окремих країнах складає 55,94% і 44,06% відповідно. Мігранти, які працюють за кордоном, як правило вибирають такі країни як Польща, Чехія, Російська Федерація для недовгого перебування, наприклад, на сезонні роботи. В такі країни, як Італія, Португалія, Іспанія (71% – це жінки) респонденти виїжджали, як правило, не менше одного року.

Отже, опитування не дозволяє підтвердити те, що серед мігрантів виразно домінують жінки. Це стосується лише окремих країн, специфіка міграційних потоків до яких потребує окремого детального дослідження. Опитування підтвердило те, що сьогодні виїжджають за кордон, як чоловіки, так і жінки віком 26 – 50 років (73,01% і 66,31% відповідно).

2. Отримані результати дозволяють реалістично оцінити мотивації до трудової міграції, що домінують серед населення з найбільшим міграційним потенціалом. Зокрема, не знаходить підтвердження поширена точка зору, що виїзд на заробітки обумовлений абсолютною неможливістю здобуття коштів на прожиття в Україні, наприклад – через високий рівень безробіття, адже лише 28,71% опитаних виїхали працювати в іншу країну через цей чинник. Не підтвердилась гіпотеза про те, що більшість людей виїжджають з України у зв'язку з підвищенням власної кваліфікації чи розвитку кар'єри, адже частка таких мігрантів становить лише 4.9%.

3. Отже, ми маємо підтвердження дуже специфічного відтоку робочої сили з України – люди з вищою освітою, висококваліфіковані фахівці, виїжджають за кордон переважно в якості простих робітників. Це ставить серйозні виклики для можливих програм реадaptaції трудових мігрантів, оскільки, з одного боку, ці люди втрачають навички за своєю основною спеціальністю, з іншого – не можуть бути задіяні на українському ринку праці у тій якості, в якій вони були працевлаштовані за кордоном.

Враховуючи отримані під час дослідження результати, ми можемо зробити деякі попередні рекомендації стосовно формування нових засад української політики в сфері виїзної міграції:

1. Формуванню має передувати ретельне дослідження ситуації на загальноукраїнському ринку праці, ринку праці в регіонах з найбільшим міграційним потенціалом, а також моніторинг ринку праці тих країн, до яких найчастіше прямують мігранти.

2. У фокус уваги державних органів мають потрапити не лише проблеми, пов'язані з підписанням відповідних договорів з країнами, в яких працюють мігранти, але й ревізія вже існуючих.

3. Слід уважно поставитися до ідеї проведення серед мігрантів спеціальної євроінформаційної кампанії, що дозволило б використати їх в якості своєрідних «агентів впливу» в загальноукраїнській інформаційній компанії, поширенню знань про Європу.

Література

1. Структурні виміри сучасного суспільства: Навч. посібник / За ред. С. Макеева. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 372 с.

2. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. – К., 1997.
3. Прибиткова І. Зарубіжна трудова міграція як форма самозайнятості мешканців України // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К., 2003. – С. 51–65.
4. Щерба Г.І. Основні мотиви міграції трудового населення України (за результатами соціологічних досліджень) // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем (Зб. наук. пр.). Вип. 5(67) / НАН України; Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів, 2007. – С. 232–249.
5. Бережанська І.В., Щерба Г.І., Яремкевич О.В. Сучасні особливості трудової міграції в регіональному соціально-економічному просторі: соціологічний вимір / Вісник Львівського національного університету. Серія “Економічна”. Вип.. 38 / Львів, 2007. – С. 18–24.
6. Щерба Г.І. Сучасні особливості трудової міграції: соціологічні аспекти / Вісник Одеського нац. ун-ту. – Т.12. – Вип.. 6 “Соціологія і політичні науки”. – Одеса: ОНУ ім. І. Мечнікова, 2007. – С. 630–641.
7. Щерба Г.І. Соціологічний аналіз міграції трудового населення України як джерело формування української діаспори / Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільності. Українська діаспора у світовій цивілізації [матер. другої міжн. наук-практ. конф. 18–20 червня 2008 р., м. Львів]. – Львів: Міжн. ін-т освіти, культури та зв’язків з діаспорою Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2008. – С. 244–253.
8. Хомра О. Сучасна українська трудова міграція: статус та можливості // Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції». Інформаційно-довідкові матеріали. – К., 2004. – С. 11-29.
9. Прибиткова І. Ринок праці та його міграційний потенціал: суспільний портрет за результатами соціологічних досліджень // Український монітор–2003. – №3 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/papers/index.shtml?id=2578>.

Надійшла до редколегії 12.02.2010

Щерба Г.І. Миграционное настроение населения западного региона: социологический аспект

Исследуются основные мотивы миграции трудового населения Украины (на примере г. Львова и Львовской области). Рассмотрены современные тенденции и последствия трудовой миграции. На основе анализа результатов социологических исследований намечены направления совершенствования системы управления миграционными процессами в Украине.

Ключевые слова: миграция, трудовое население, миграционные процессы, социологические исследования.

Scherba G.I. Migratory mood of population of western region : sociological aspect

The article is devoted research of basic reasons of migration of labour population of Ukraine (on the example of m. Lviv and Lviv region). Modern tendencies and consequences of labour migration are considered. On the basis of analysis of results of sociological researches directions of perfection of control the system by migratory processes are drawn at Ukraine.

Key words: migration, labour population, migratory processes, sociological researches.